

Helsingin historian aarrearkku

■ JARI SEDERGREN

Helsinki. Historiallinen kaupunkikartasto. Toim. Marjatta Hietala, Martti Helminen ja Merja Lahtinen. Helsingin kaupunki, Tietokeskus ja Helsingin kaupunginarkisto. Helsinki 2009.

Viime vuoden uutuuksiin kuuluva suomen- ja englanninkielinen *Helsingin historiallinen kaupunkikartasto* on enemmän kuin karttojen kokoelma. Suurikokoinen teos on korkealuokkainen, taiten viimeistelty tietokirja, joka sekä informoi että tuottaa lukijalleen ja katsojalleen nautintoa. Teos ei taatusti menetä arvoaan vuosien kuluessa, sanottiinpa tietokirjojen asemasta mitä hyvänsä. Eri alojen akateemiselle tutkimukselle, kaupunkisuunnittelulle ja paikallishistorialle tällaiset kartastot ovat aarrearkku, joka sisältää harkittua ja tarkistettua tietoa myöhemmälle tutkimukselle.

Kartanlehdet ovat perinteisesti olleet intohimojen kohde, olipa kysymys niinkin erilaisista lähtökohdista kuin seikkailun tai kaukomatkailun kaipuusta tai keräilijän loputtomasta halusta. Esimerkit ovat monet, tunnetuimpana Joseph Conradin *Heart of Darkness* (1902) tai vaikkapa monet verkkohuutokaupat. Moninkertaisen kopiaitavuuden aikana kartat ovat tulleet saataville niin koteihin kuin kirjastoihinkin. Silti perusteellinen historiallinen kartasto kotikaupungista on yksityiskodeissa harvinaisuus, vaikka sellainen olisikin kouluajoilta jäänyt talteen. Helsingistä kiinnostuneelle *Historiallinen kaupunkikartasto* on välttämättömyys,

vaikka hinta nouseekin ymmärrettävästi reilusti yli keskiverron kirjan.

Tampereen yliopiston professorin Marjatta Hietalan, Helsingin kaupunginarkiston erikoistutkijan Martti Helminen ja toimitussihteerinä toimineen maisteri Merja Lahtisen mittava toimitustyö perustuu kansainväliseen suunnitelmaan, jonka taustat ovat vuodessa 1955. Silloin Kansainvälinen kaupunkihistoriallinen komissio aloitti sodan raunioittamassa Euroopassa historiallisten kartastojen hankkeen. Ajatuksena oli yhtenäistää eri puolilla Eurooppaa ilmestyvät kartastot, mutta tavoitteesta luovuttiin. Vuonna 1968 Oxfordissa sovittiin joistakin kaikkiin ilmestyviin kartastoihin liittyvistä kartoista ja niiden mittasuhteista: mukana ovat sopivassa mittasuhteessa vuoden 1850 kartta kaupungista ja sen ympäristöstä sekä nykyisestä kaupungista.

Historiallisen kartan luonteeseen kuuluu sisällyttää karttoihin ominaisuuksia, joista selviäisi maanomistukseen, julkisiin rakennuksiin, kortteleihin ja tontteihin liittyviä yksityiskohtia. Tällaisia kartastoja alkoi ilmestyä Englannissa vuonna 1969, seuraavalla vuosikymmenellä alkoivat ilmestyä Reinin kaupunkikartastot, Saksan kaupunkikartastot ja monien pääkaupunkien kartastot. Vuoteen 2008 mennessä on julkaistu jo lähes 400 kartastoa eri puolilta Eurooppaa. Itäisen Keski-Euroopan vapautuksen jälkeen määrä on nopeassa kasvussa. Pohjoismaista on tehty yhteensä 11 kartastoa, Suomesta ovat ilmestyneet Turun, Porvoon ja Kokkolan kartastot. Arkkitehti Olof Stenius julkaisi vuonna 1969 perusteellisen teok-

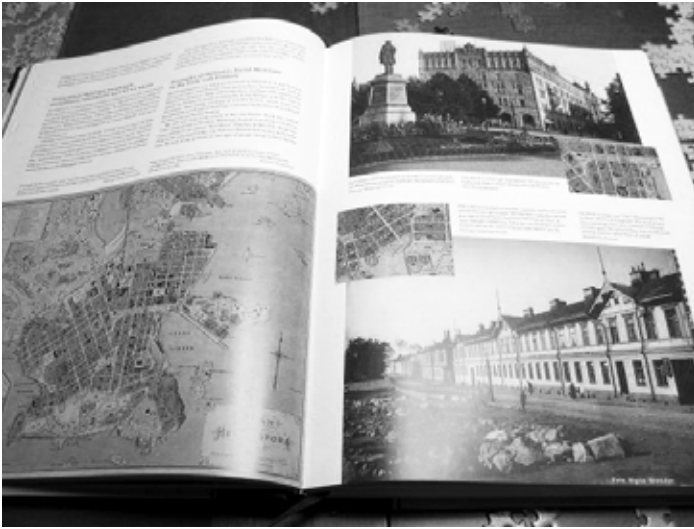
sen *Helsingin asemakaavahistoriallinen kartasto*.

Pohjoismaisten kartastojen erikoispiirre on ollut sosiotopografinen analyysi, jossa kaupungin eriosien sosiaalista jakaumaa luonnehditaan erityisin kartoin. Palveluteemakarttojen esittäminen on uusi ilmiö: idea on saatu Irlannista, joka on toiminut muutenkin suomalaisten esikuvana. Kaiken kaikkiaan eri kaupunkien kartastot eroavat toisistaan varsin suuresti. Uusin ilmiö lienee irlantilaisen ratkaisu julkaista kartasto myös CD-ROM-tallenteena.

Kaupunkikartaston perusidea on tarkastella asemakaavoja ja kaupunkien fyysistä rakennetta pitkällä aikavälillä. Näin syntyvä kuva kehittyvästä kaupungista antaa mahdollisuuden vertailuun kaupunkien välillä sekä tarjoaa läpileikkauksen esillä olevan kaupungin omaan kerroksellisuuteen, kasvuun, sosiaaliseen rakenteeseen ja siihen, kuinka eri toiminnot on sijoitettu kaupunkiin.

Julkiset rakennukset ja esimerkiksi muistomerkit kertovat omaa kieltään kaupunkitilan luonteesta, olipa lähtökohdista kolonialismin kaltainen ilmiö tai kaupungin strateginen ajattelu tarkasteltaessa hallintorakennusten, kasarmien, poliisilaitosten ja vankilan kaltaisia instituutioita. Tarkastelunäkökulma voi hyvin olla kansainvälinen: vertailun lisäksi voi kysyä, kuten tekijät kysyvät: ”Miten monisatavuotinen Ruotsin aika (1550–1809) tai autonomian aika Venäjän yhteydessä (1809–1917) näkyvät Helsingissä?” Tekijät eivät kuitenkaan käytä nationalismiin liittyvää käsitteistöä, vaikka se olisi ollut epäilemättä hyödyllistä.

Kirjan hieman yli 200 sivua ja-

Monipuolisesti kaupungin muutosta kuvaavia karttoja reunustavat taiten valitut nykypäivän tai historialliset valokuvat.

kaantuvat englanninkielisen esipuheen ja johdannon jälkeen yhteentoista lukuun sekä karttaliitteisiin. Vanhimpaan maanmuodostukseen tai asutushistoriaan ei kartoin tai tekstein edetä. 1500- ja 1600-luvun rakennuksia ei ole. Siksi tutkimustulokset perustuvat arkeologisiin löytöihin ja historiallisiin tutkimuksiin, joiden perusteella on rakennettu ensimmäiset asemakaavat.

Monipuolisesti kaupungin muutosta kuvaavia karttoja reunustavat taiten valitut nykypäivän tai historialliset valokuvat sekä yleisesityksen tasolta karttoja kontekstivoivat tekstit. Viaporin linnoittamisen seurauksista edetään pian autonomian empirekeskustan rakentamiseen. Viiden kaupunginosan rakentaminen tuli helpommaksi tulipalon tuhattua vuonna 1808 neljänneksen kaupungista. Korttelien nimeäminen tapahtui Tukholman mallin mukaisesti, ensin eläinten nimillä, sittemmin myös kasvien. Julkisten rakennusten merkitystä alleviivaa se, että ne saivat erityisen huomion kartoissa jo var-

hain. Näiden tulkinnassa olisi hyvin voinut käyttää myös ideologioihin ja nationalismiin liittyvää käsitteistöä.

Autonomian ajan kartat valaisivat myös suomen-, ruotsin- ja venäjänkielisten toimintaa. Itsenäistymisen jälkeen kansainvälinen suuntaus väheni ja venäjä karsittiin pian nimistöstä pois. Kaupungin perustaminen (1550), siirto nykyiselle paikalle Vironniemelle (1640) ja Ruotsin puolustus suunnitelmien toteutuminen 1700-luvulla isonvihan ja pikkuvihan jälkeen kasvattivat kaupungin asukaslukua. Venäjän vallan alkaessa vuonna 1809 se oli noin neljä tuhatta. Suomenkielisten määrä ylitti ruotsinkielisten määrän noin vuonna 1900, kun kaupungissa oli melkein 80 000 asukasta.

Kartoin ja selkein tilastoin tehtävässä tarkastelussa teos esittää havainnollisesti myös asukkaiden ammatti- ja ikärakenteita, mitä voidaan vertailla tietoihin elinolosuhteista esimerkiksi tuberkuloosiin sairastuneiden ja köyhäina-

pua saaneiden suhteen. Nämä kartat osoittavat myös, miten ja miksi eri kaupunginosien maine syntyy: niillä on pohjansa reaali maailmassa. Sama koskee asuntoja ja ahtaasti asumisen traditiota. Lähtökohdat ovat kylmässä ilmastossa ja lämmityksen kalleudessa. Pientä oli helppompi lämmitellä. Se ei selitä, miksi tilanne pysyi ennallaan niin pitkään – uusin ilmiö lienee yksiotarpeen korostus, nyt sinkkuasumisen ylistyksenä.

Toinen luku jatkaa yleisesitystä maankäytön ja rakentamisen tarkastelulla. Empirerakentaminen vuosina 1810–1860 merkitsi asemakaavoitusta historiasta tuttujen nimien johdolla: J. A. Ehrenström aloitti työn vuonna 1812 ja saksalainen C. L. Engel kutsuttiin Helsinkiin vuonna 1816 edellisen alaisuuteen.

Engelin esikuvana oli Pietari, tosin pienoiskoossa. Kuten käy ilmi, jo tällöin Zachris Topeliuksen kaltainen ajan henkeä peilaava journalisti kirjoitti elinkustannusten kalleudesta, kiinteistökeinottelusta, korkean vuokratason lamauttavasta vaikutuksesta ja asunnottomuudesta. Varattomalle välle varattiinkin tontteja kaupungin laidoilta, jonne ”vapaa kasvu” sijoitettiin.

Helsingin muutosta vauhdittivat jatkossa teollistuminen ja siihen luontevasti liittyvät uudet liikennejärjestelyt ja kunnallistekniikka. Teollisuus toi laitakaupungit kaupungin kontrolliin. Samalla epävirallisen talouden kausi alkoi olla ohi. Käytännössä teollisuus erottaa tuotantovälineiden sijainnin, työväestön ja heidän asumisensa. Samalla kaupunki erottautuu työväen asuntoalueisiin ja esikaupunkiyhdyskuntiin: syntyy kaksi polarisoitunutta symbolimiljöötä ja arvo maailmaa.

Helsingin historiallisen kartaston kuvitus on herkullinen. Elinkeinoista mainos- ja valokuvien sekä kartoin esitellään elintarvikekauppa.

Helsingin keskusta sai omat kilvinnansa 1800-luvun lopussa. Kirjan valokuvat osin jo hävinneistä rakennuksista kuvaavat hyvin niiden klassista luonnetta. Korttelien suurentuminen ja geometrisesti säännönmukaiset kokonaisuudet erottuvat kartoissa, joskin uteliaisuuden valtaamalle keski-ikäiselle lukijalle suurenuslasi on aika ajoin hyvä ystävä käytetyn symboliikan selitystekstejä etsiessä.

1900-luvulle tultaessa kauneus ja tehokkuus asetettiin vastakkain. Samalla tuli kansainvälisesti jo tutulla tavalla harkittavaksi, oliko Helsinki kasvamassa suurkaupungiksi. Tehokkuus voitti, ja suurkaupungin malli saatiin Yhdysvalloista. Teos esittelee ensimmäisen yleiskaavan, asemakaava-arkkitehdin Bertel Jungin vuonna 1911 julkaiseman luonnoksen. Sen inspiraationa oli Berliinin edellisuotinen kaupunkisuunnittelunäyttely. Jungin ja samalla vuosikymmenellä yleissuunnitelman tehneen Eliel Saarisen ajatukset hyvien liikenneyhteyksien ja satelliittikaupunkien sarjalla varustetusta Suur-Helsingistä jäivät visioiksi. Ne elivät

vuosien 1921 ja 1932 yleisasema-kaavoissa, mutta eivät käytännön rakentamisessa, jossa nauhamainen kasvu oli voimakasta rautateiden ja maanteiden vierustoilla.

Alueliitokset ja suureen maaltamuuttoon liittyvä lähiö- ja aluerakentaminen luonnehtivat sodan jälkeistä aikaa. Keskustan suunnitteluideologia muuttui, autoliikenne kasvoi, väestö väheni ja vähittäiskauppa siirtyi ostoskeskukseen. Metropolidea johti kasvun hallintaan ja kaupunkirakentamisen eheyttämiseen, minkä osoittaa hyvin teoksen karttapari vuosilta 1850 ja 1980.

Kahden yleisluvun jälkeen teos etenee Aleksanterinkadun historiaan, jota valaistaan kartoin ja havainnollisin valokuvien. Tilastollinen tarkastelu kertoo tontinomistajista eri vuosisadoilla, esittelee nimistön historian ja osoittaa tunnetuimmat liikkeenharjoittajat ja omistajat. Myös Katajanokka saa oman lyhyen lukunsa.

Näyttävän erikoisluvun saa myös liikenne-meriyhteyksistä metroon ja lentoliikenteeseen. Luku Helsingin kouluoloista on malliesimerkki laa-

jan aiheen tiiviistä esittelystä taval-la, jossa kuvat ja teksti tukevat toisiaan. Ehkäpä yliopiston merkitykseen olisi voinut kiinnittää enemmänkin huomiota, mutta siitä on saatavissa erikoisjulkaisuja. Helsingin kirkot on esitelty omassa luvussa samaten tiiviisti. Luvun kuvavalinnat ovat enemmänkin arkkitehtonisia piirteitä paljastavia kuin makeita mainoskuvia. Valinnat korostavat tiukan asiatyylin valintaa, vaikka myyntimies olisi voinut toimia toisinkin.

Valitun metodin erilaisista mahdollisuuksista osoittavat luvut Helsingin kaupunginkirjastoista ja teattereista sekä terveyden- ja sairaanhoidosta. Lukujen järjestys olisi voinut olla toinenkin. Jos edellinen on kel-po, mutta käytännössä kuivahko teema, jälkimmäinen on loistava osoitus siitä, että vaikea, monitahoinen ja tärkeä aihe voidaan kuvien, karttojen ja tiiviin tekstin yhdistelmänä esittää selkeästi. Viimeinen luku on taitava tietoisu lastentarhoista ja päiväkodeista. Kirjan päätävät kartat nykytilanteesta ja erillisliitteenä julkaistu yksityiskohta vuoden 1878 kartasta.

Kaiken kaikkiaan Helsingin historiallinen kartasto on hyvää työtä. Yleisestä yksityiskohtiin etenevä järjestys ja karttojen, tilastojen, valokuvien ja tekstien metodinen käyttö toimii pääosin erinomaisesti. Tosin kulttuuri-instituutioiden esittely vain rakennusten ja paikkojen kautta supistaa niiden kulttuurista kokonaiskuvaa liikaa, vaikka teatterikuvien sarja oman lukunsa lopussa on sinänsä loisteliaa.

Kirjoittaja on valtiotieteiden tohtori ja Kansallisen audiovisuaalisen arkiston tutkija.